

טיטרוס

מאת נעם זהר

השורות הבאות יעסקו בדין טיטרוס – כלי אשר בגלל אפיו המיוחד מקפל בחוכו שילוב מענין של כמה בחינות בדיני כלים. הטיטרוס מופיע במשנה במסכת כלים (פ"ב מ"ו): "טיטרוס, רבי אלעזר בר צדוק מטהר; רבי יוסי מטמא, מפני שהוא כמוציא פרוטות". בעצם דמותו של כלי זה הסכימו המפרשים – נביא לדוגמא את לשון הרמב"ם (עפ"י תרגומו של הרב קאפה, הוצאת מוסד הרב קוק): "טיטרוס הוא כלי חרש אשר חללו רחב ויש לו צואר צר ארוך ודק מאד ובתחתית הכלי נקבים, וכאשר ממלאין אותו מים ונותנין את האצבע על ראש הצואר הדק נעצרת כניסת האויר לכלי ואינו יורד מן המים שבו מאומה מאותן הנקבים, ואם סלק אצבעו מעל ראש הכלי יורד המים מתחתיתו".

על רקע הכלל שנקבע בספרא (שמיני, ג, ד) "וכל-כלי-חרש אשר יפל מהם אל-תוכו" – את שיש לו תוך טמא ואת שאין לו תוך טהור", – איזה דין נדון בטיטרוס? ננסה איפוא לנתח בחינות שונות בהגדרת "תוך" של כלי חרס, ובעזרת הגדרה זו נוכל לבדוק את הטיטרוס.

הבחנה אחת מנוסחת כלשון הרמב"ם בפרק שמונה-עשר מהלכות כלים, הל"א: "כלי חרס אינו מקבל טומאה עד שיהיה מקבל ועשוי לקבלה. אבל אם לא היה לו בית קיבול או שהיה מקבל ולא נעשה לקבלה אינו מקבל טומאה כלל לא מן התורה ולא מדברי סופרים". כדי שייאמר על כלי חרס ש"יש לו תוך" דרושים איפוא שני תנאים. האחד הוא תנאי מציאתי – דרוש שיהא לכלי בית קיבול. התנאי השני הוא בדרך השימוש של הכלי: הוא חייב להיות עשוי לקבלה. טבלה שטוחה של חרס טהורה בגלל היעדר התנאי הראשון – אין לה בית קיבול (פ"ב מ"ג). לעומת זאת פנס של חרס שאין בו בית קיבול לשמן, אף על פי שהוא מוקף דפנות ומבחינה מציאותית ממלא את תנאי א' – בכל זאת טהור, (פ"ב מ"ד) מפני שהחלל שבין הדפנות לא נועד לקבלה אלא הן משמשות להגנה מפני הרוח. ועוד הדוגמאות רבות.

התנאי השני שהוזכר זה עתה תולה את קבלת-הטומאה של הכלי בדרך השימוש בו. השאלה המתעוררת מייד היא לגבי כלי רב תכליתי, שיש לו גם שימוש לקבלה וגם שימוש אחר. אם השימוש לקבלה הוא קבוע ועיקרי. הדעת נותנת שהכלי יטמא, ולא יפריע מה שיש לו גם שימוש אחר. אך מה לגבי כלי ששימושו העיקרי אינו לקבלה, אך יש לו שימוש משני לקבלה?

התשובה נמצאת במשנה. בדין כיסוי של לפס (מעין מחבת). שימושו העיקרי הוא, כמובן, לכיסוי הלפס; אבל המשנה קובעת ש"אם אינו נקוב ואין לו חידוד טמא, מפני שהיא מסננת לתוכו את הירק" (פ"ב מ"ה). די בשימוש משני לקבלה כדי שלכלי חרס יהיה "תוך" ויטמא.

נשוב עתה לתנאי הראשון. השייך ביותר לבירור דין הטיטרוס – התנאי הדורש שיהא לכלי בית קיבול. מה לגבי כלי אשר אינו יכול לקבל בפני עצמו, אבל מקבל על ידי סיוע? דוגמא לכך מוצאים אנו בדין משפך: "משפך של בעלי בחים טהור, ושל רוכלין טמא, מפני שהוא שלמידה – דברי רבי יהודה בן בתירא. רבי עקיבא אומר, מפני שהוא מטהו על צידו ומריח בו ללוקה" (פ"ב מ"ד). בסיוע אצבע הסותמת את פיו מלמטה, משמש המשפך של רוכלין לקבלה לצרכי מדידה. שימוש העיקרי הוא אמנם למזוג דרכו משקין – לא לקבלה; אבל לדעת רבי יהודה בן בתירא די בכך שבשימוש משני יש בית קיבול למשפך |על-ידי סיוע| – כמו בכיסוי הלפס, שדי לו מה שעשוי לקבלה בשימוש משני.

רוב המפרשים פירשו שגם רבי עקיבא מסכים לדעת רבי יהודה בן בתירא. ורק מוסיף עליו שאפילו משפך שאינו משמש למידה (למשל, משפך שנפחו אינו מתאים לשום מידה מדויקת) יקבל טומאה, מפני ששיפועיו קעורים במקצת והרוכל מטהו על צידו ונותן לקונה להריח מן המשקה המצטבר בשיפועי המשפך. (שרבי עקיבא מוסיף על דברי ר' יהודה בן בתירא, פירשו הר"ב והר"ש והרא"ש, וכן נראה שמפרש בעל "משנה אחרונה").

נבחן נא לפי זה את הטיטרוס: גם הוא מקבל על ידי סיוע אצבע. ויותר מזה: בטיטרוס אין הקבלה על ידי אצבע שימוש משני, אלא לכך נעשה מתחילתו. אם סיוע האצבע הועיל במשפך, קל וחומר שיועיל בטיטרוס. נוכרח איפוא לומר שרבי אלעזר בר צדוק חולק על רבי יהודה בן בתירא ועל רבי עקיבא גם יחד. ואולם, מסקנה זו תמוהה: מפני מה לא חלק באמת רבי אלעזר בר צדוק שם, בדין המשפך? וכן לא מובנת הנמקתו של רבי יוסי "מפני שהוא כמוציא פרוטות".

(לשון זו קשה כשלעצמה. נראה שאין הכוונה לפרוטות ממש |ראה רמב"ם פרק שמונה עשרה מהלכות כלים הל"ו|. השגת הראב"ד וכסף משנה שם. ופירוש אחר בדרך זו ראה בחידושי מהרי"ח במשנה, והביאו ר' חנוך אלבק בפירושו|. נראה שהכוונה היא בדרך משל, כמי שמוציא ממון לאט לאט). והלוא גם רבי אלעזר בר צדוק מודה שהטיטרוס כמוציא פרוטות (אם נבאר לשון זו כמשל. כדרך שביארו הרמב"ם והרא"ש והר"ב ותו"ט בשם מהר"ם ועוד), כלומר, שמקבל על ידי סיוע אצבע, ורק חולק על עיקר הדין שסיוע אצבע מועיל. ובכלל, ראוי היה שלא רבי יוסי אלא רבי אלעזר בר צדוק יתן טעם לדבריו, שהרי סיבת מחלוקתו נשארת סתומה.

על כן נראה לפרש כבעל "תפארת ישראל", שכתב (ב"יכין" לפרקנו אות נ"ה): "ומדלא קאמר רבי עקיבא אף, משמע דסבירא ליה דבאינו מוכר בו משקין שיש בהן ריח לא מחשב בית קיבול משום שעשוי למידה ע"י שימת האצבע תחת פיו הצר, דלר"ע צריך שיהיה עשוי לקבלה בעצמו ולא ע"י צירוף האצבע" (בכך גם מתורצת קושית בעל "משנה אחרונה" על שיטת רבי יהודה בן בתירא).

אם נקבל פירוש זה, תעמוד לפנינו הבעיה שהכריזה את הר"ב והר"ש לפרש להפך, שרבי עקיבא מודה לר' יהודה בן בתירא. שהרי עתה יוצא, שרבי אלעזר בר צדוק המטהר טיטרוס

סבור כרבי עקיבא. מה איפוא נימוקו של רבי יוסי לטמא? ויותר מזה, הר"ב בעקבות הרמב"ם פסק כרבי עקיבא וכרבי יוסי גם יחד, בהתאם לכללי הפסיקה. מדוע איפוא במשפך לא די לנו במה שהוא מקבל בסיוע אצבע, ובטיטרוס מועיל סיוע כזה?

על שאלה זו מציע בעל "תפארת ישראל" שני תירוצים. הראשון מוציא את לשון "מוציא פרוטות" ממה שפירשו בה רוב המפרשים, ותולה את המחלוקת בטיטרוס בבעית קצב יציאת המים. לפי זה מחלוקת רבי אלעזר בר צדוק ורבי יוסי היא בהגדרת שיעור נקב המטהר כלי חרס, וראוי היה לה להישנות לא כאן אלא בפרק ג', הפותח "שיעור כלי חרס ליטהר" וכו' ושונה שם כמה מחלוקות.

נראה איפוא לפרש עפ"י תירוצו השני, האומר: "אי נמי הכא | במשפך | שאני | מבטיטרוס |, דסתם חנוני יש לו מידות למוד בהן, רק לעיתים רחוקות כשאין המידה מצויה לפניו מודר במשפך. ולפיכך, משום תשמיש זה שאינו מצוי – לא מחשיב בית קיבול". בניגוד לטיטרוס, שעיקר שימושו ע"י אצבע. אין קבלה כזו במשפך אלא שימוש משני. ועל כן, אף על פי שסיוע אצבע מועיל מבחינה עקרונית, אינו מועיל בשימוש משני.

עתה נותרו כמה נקודות לבידוק. ראשית, הלוא כבר ראינו מדין כיסוי הלפס שיש להתחשב אפילו בשימוש משני?! כמו כן יש לבאר עתה שוב את הלשון "מפני שהוא כמוציא פרוטות", וגם לראות מה מקומו של הטיטרוס בפרק שלנו.

הפתרון לבעיה הראשונה נועץ בהבחנה שהבאנו בניסוח הרמב"ם בתחילת הדיון. לגבי התנאי השני – שיהא הכלי עשוי לקבלה – אמנם די בשימוש משני. שהרי צריך שיהא לכלי תוך המשמש לקבלה – ותנאי זה מתקיים. אבל כלי שבפני עצמו אינו יכול לקבל, ומקבל על ידי סיוע – חייבת קבלה זו להיות שימושו העיקרי של הכלי, שאם לא כן אמנם יהא הכלי "עשוי לקבלה" אך לא ייאמר שיש לו "בית קיבול". כך מצאנו בפירוש לגבי כלי המקבל על ידי סיוע אחר, לא באצבע סתמת אלא בתמיכה: "שולי קורפיות ושולי קוסים הצידוניים, אף על פי שאינם יכולים לישוב שלא מסומכים – טמאים, שלכך נעשו מתחילתם" (פ"ד מ"ג) – אלו הן כוסות מחודדות בתחיתן, שנועדו להשתמש מסומכות. (וכן כתבו המפרשים בלפיד בסוף פרק ב).

טעמו של רבי יוסי הוא איפוא כך: הטיטרוס טמא "מפני שהוא כמוציא פרוטות" – מפני שנועד מתחילתו, משעת עשייתו, לקבל על ידי סיוע – כלשון הראב"ד בהשגתו הנ"ל (פי"ב מכלים הל"ו): "ומסתברא כפירושא דגאון, ופרוטות כמו הפורטים על פי הנבל והוא מלשון פרט כרמך, כלומר הוצאות דקות – פעם מוציא ופעם אינו מוציא, כשסוגר מלמעלה אינו מוציא מלמטה, הילכך אינו כלי נקוב שאינו עשוי אלא להנאה".

רבי אלעזר בר צדוק, לעומת זאת, דן טיטרוס כמשפך וסבור שסיוע אצבע אינו מועיל אפילו בשימוש עיקרי. עם זאת, הוא יודה אולי בכלי המקבל על ידי תמיכה בשימוש העיקרי. (ולכן לא מצאנו שחלק על דין לפיד או בפ"ד מ"ג). ההבדל הוא בתפקידו של הסיוע: במקרה

של כלי מסומך. הכלי הוא המחזיק את המשקין, והתמיכה רק מונעת מהכלי שלא יעבור למצב בו שוב לא יחזיק את מה שבתוכו. בסתימת האצבע, לעומת זאת – בין במשפך ובין בטיטרוס – האצבע עצמה משתתפת בהחזקת המשקין ומונעת יציאתם, והכלי כשלעצמו לבדו אין לו תוך כלל.

לפי זה גם יתבאר מפני מה נשנה דין הטיטרוס כאן. ברישא של המשנה הופיע דין גסטרא. התלוי במה שחושב עליה בשעת גמר מלאכתה ("תפארת ישראל", ב"יכין" בפרקנו, אות ס"ה). בעקבות זאת נשנה דין הטיטרוס, שרבי יוסי מטמאו מפני שנועד מתחילתו לקבלה ע"י אצבע. נושא המשנה הוא איפוא ייעוד הכלי מתחילתו.

וכדי לסיים בהלכה למעשה, נביא את לשון הטור בהלכות נטילת ידים, שמתוך דבריו נראה לפרש דין טיטרוס כפי שהעלינו: (או"ח סימן קנט): "כלי שתחילת תיקונו כך שאינו יכול לעמוד בלא סמיכה ואין משתמשין בו אלא על ידי סמיכה חשיב שפיר כלי, על כן כתב א"א הרא"ש ז"ל, כלי שהוא מלא נקבים מתחתיו ופיו צר מלמעלה וכשמניח אדם אצבעו עליו אין המים יוצאין וכשמסירו המים יוצאין – מותר ליטול ממנוף, אף על פי שאינו מחזק כלום, כיון שעשוי לקבלה בענין זה וזה עיקר תשמישו – נקרא כלי".